

Magnus Mörner

Komparation: att vidga historiska perspektiv*

I mer än tvåhundra år har historikerna tvistat om i vad mån, "komparativ metod" kan tillämpas på historien, påpekade den polske historikern Witold Kula på den första internationella ekonomiskhistoriska konferensen i Stockholm för drygt 20 år sedan. "Chaque génération la fait renaître à sa façon lui donnant des couleurs et des nuances nouvelles, éveillant des passions encore inconnues". Kula menade emellertid att ingen längre ifrågasatte den "komparativa metodens" oundgänglighet i varje slag av vetenskapligt arbete, även det mest specialiserade. Det var bara en fråga om var gränserna skulle dras för dess tillämplighet under själva analysen.¹

Kula förefaller dock att ha varit alltför optimistisk. Snarare måste man fortfarande hålla med Marc Bloch, den store förkämpan för komparationen inom historisk vetenskap, när han 1928 resignerat konstaterade beträffande sina kollegor att de artigt nickar samtycke och sedan återgår till arbetet utan att ändra sina vanor.² Alltför många historiker associerar fortfarande en explicit komparativ infallsvinkel med ytliga analogier, och tvivelaktiga generaliseringar. Komparationen förefaller att innebära en uppoffring av det *unika*, av de specifika drag som skiljer varje situation i det förgångna från andra till förmån för någon stor generaliserande konstruktion. När sociologer som t.ex. S. N. Eisenstadt presenterar ett ambitiöst komparativt program stöts många historiker bort av vad som förefaller vara ett riskabelt och fåfängt laborerande på mycket tunn empirisk grundval.³ En tidskrift som "*Comparative Studies in Society and History*" vilken sedan 1959 förfäktat värdet av komparativa infallsvinklar, om också dess egna bidrag varit av starkt varierande kvalitet, verkar i Sverige knap-

* Artikeln är en något reviderad version av den provföreläsning med samma titel som förf. höll vid Göteborgs universitet den 11 juni 1981. Den baserar sig delvis på ett manuskript, "Comparative Approaches to Latin American History" som antagits för publicering under 1982 i *Latin American Research Review*. Det utarbetades i samarbete med två tidigare graduate students vid University of Pittsburgh, Julia Fawaz de Viñuela och John French. Flera av de synpunkter som framförs också i föreliggande artikel har alltså utmejslats under samarbetet med dem, för vilket jag är dem tack skyldig.

past ha uppmärksammats. Något inflytande har f.ö. inte heller Blochs andliga barn *Annales* haft, i varje fall inte före 1978 när Birgitta Odén gjorde sin fina presentation av historikergruppen kring denna märkliga tidskrift. I sitt utmärkta föredrag på historiska föreningen för ett år sedan såg emellertid Lundadocenten Eva Österberg i komparationen en bro mellan svensk och internationell historieforskning. Den framtonade, sade hon, som en "slags övergripande analysmetod i flera sammanhang" varvid hon särskilt nämnde mikroanalysen som med komparationens hjälp skulle i "bästa fall" kunna "leda fram till synteser med större räckvidd".⁴

I svensk historisk vetenskap är emellertid medveten komparation ett häpnadsväckande sent fenomen. De nordiska historikermötena har visserligen sedan länge brukat under gemensamma rubriker behandla ämnen vilka som sådana lånar sig utmärkt till komparativ analys. För att citera Carl Göran Andrae på mötet i Uppsala 1974 måste man dock ha klart för sig att "komparativ forskning kräver betydligt mer än ett likartat forskningsobjekt. Den förutsätter att man i förväg kommit överens om begreppsapparat, frågeställningar och mätmetoder". På samma historikermöte uppdrogs emellertid just riktlinjer för ett samnordiskt projekt om "Centralmakt och lokalsamhälle i Norden under 1700-talet" som har en sådan systematisk komparativ inriktning. Såväl i fråga om detta projekt som när det gäller det s.k. ödegårdsprojektet rörande bosättningen i Norden från 1300- till 1600-talen väntar vi ännu på en redovisning av resultaten av den komparativa analysen. Vad beträffar den dynamiska emigrationsforskningen på skilda håll i Norden från och med åren kring 1960 kom den så småningom att samordnas av de aktiva forskarna. De väsentligaste kvantitativa resultaten på nationell nivå har bl.a. presenterats på ett utmärkt klagörande sätt i "Nordisk emigrationsatlas" som utgavs 1980. Vidare har en systematisk komparativ studie av ett urval nordiska socknar i fråga om migration framlagts 1977.⁵

Vad beträffar komparation inom svensk historia märks särskilt det projekt i jämförande stadshistoria (PJÄS) som igångsattes i Stockholm i början av 70-talet men vars huvudresultat ännu inte föreligger. Man skiljer här systematiskt på intra-urban, rural-urban och inter-urban komparation för särskilt angivna, olika syften inom projektets ram. Att ett projekt med rent svensk inriktning skulle ha berikats genom nordisk komparation visar dansken Vagn Wählin's kritik av Sven Lundkvists arbete om folkrörelserna 1850—1920.

Forskningsprojekt med extra-nordisk komparativ orientering förefaller särskilt sällsynta. I fråga om det av Göran Rystad ledda projekt som behandlar "Sveriges europeisering under 1600-talet" sägs emellertid att undersökningen längre fram "eventuellt (kommer) att vidgas till en komparativ studie av den svenska byråkratiseringen i ett europeiskt perspektiv: rekrytering, professionalisering, organisation". I första hand skulle jämförelserna gälla Preussen och Frankrike. Det mest medvetet komparativa historiska projektet tycks dock vara det om central- och östeuropeiska gränskonflikter som i Lund leds av Sven Tägil. Här har man redan presenterat en genomtänkt teoretisk ram som emel-

lertid i fråga om komparation dock snarare anknyter till debatten om komparation i statskunskap än inom historien.⁶

Komparation gör sig alltså alltmer gällande inom dagens i så stor utsträckning projektstyrda svenska historieforskning. Det behövs emellertid, förefaller det mig, större teoretisk medvetenhet och kunskap om pågående debatt. Det är ganska betecknande att av de båda alltså använda handböckerna i historisk metodlära som utkom i Sverige på 60-talet, Rolf Torstendahls överhuvudtaget inte tar upp frågan om komparation, medan Pentti Renvall bara gör det i vissa begränsade sammanhang ungefär som Ernst Bernheim gjorde för åttio år sedan.

Denna artikel avser att översiktligt skissera hur komparation "legitimt" kan och bör användas inom historisk vetenskap, dess begränsningar och möjligheter. Mina konkreta exempel hämtar jag oftast från Latinamerikas historia där den kommit till avsevärd användning.⁷ Vid en teoretisk granskning av komparationsbegreppet är det omöjligt att skilja på hur det används inom historien och inom olika samhällsvetenskaper.⁸ Låt mig inskjuta att när jag nämner "historia" och "samhällsvetenskap" som två olika ting sker detta endast av praktiska skäl. Jag tar alltså kortfattat upp de grundläggande frågorna vad gäller komparation: *vad* skall jämföras, *hur* skall jämförelsen ske och *hur* skall resultatet tolkas.

Vi kan till att börja med konstatera att den term som både Bloch och Kula använde, "komparativ metod" blivit allt mindre populär i både samhällsvetenskap och historia. Eisenstadt förnekar t.ex. att det skulle finnas någon sådan specifik metod vilket skulle förutsätta en speciell teori med särskilda analytiska redskap. Komparation innebär, menar han, endast "a special focus on cross-societal, institutional or macrosocietal aspects of societies and social analysis".⁹ Inte heller kan en komparativ metod på det sätt som en del av samhällsvetenskapens pionjärer hoppades, kunna tänkas bli en motsvarighet till den experimentella metoden i naturvetenskaperna. Som sociologen Neil Smelser påpekat kan några "laboratorieförhållanden" inte åstadkommas av den enkla anledningen att

"most data in the social sciences remain 'historical' in the sense that they are precipitates from the flow of social life that transpires without controlled experimentation".¹⁰

En australiensisk historiker, John Fogarty, gör för sin del ett försök att skilja mellan dels ett "comparative perspective . . . as a means of provoking the imagination", dels en "comparative method . . . as a means of testing explanatory hypothesis". Prövningen av orsakshypoteser är emellertid som vi strax skall beröra bara *ett* av de strikt vetenskapliga användningssätten av komparation. Fogartys distinktion förefaller därför meningslös.¹¹ Komparation som sådan innebär ett synsätt, inte en metod. Genom komparativa infallsvinklar och perspektiv försöker vi placera historiska fenomen i ett vidare sammanhang än det som direkt omger dem. Genom att iakttaga upprepningar av analoga fenomen

läggs grunden för vissa generaliseringar medan skillnaderna avslöjar vad som är unikt. Komparation förutsätter med andra ord likheter såväl som olikheter. Det vore meningslöst att jämföra vad som är absolut lika eller tvärtom komplett olika.

Mer gammaldags historiker stegrar sig ibland vid tanken att historien liksom samhällsvetenskaperna skulle åsyfta generalisering, inte bara ha det traditionella syftet att individualisera. För bägge dessa mål krävs emellertid komparation som bl.a. Robert Berkhofer, en på beteendeforskning inriktad historiker understrukt. Redan Bernheim påpekade f.ö. att komparationen är särskilt viktig just för historikerna eftersom de inte bara eftersträvar generaliseringar utan också söker det unika. Detta låter sig i sista hand endast fastställas genom jämförelser.¹² För en kort och sansad sammanfattning tillåter jag mig citera en socialantropolog med sällsynt fin känsla för den historiska dimensionen, Sidney Mintz:

”History never repeats itself exactly, and every event is, of course unique; but historical forces surely may move in parallel paths at the same or different times. The comparisons of such parallels may reveal regularities of potential scientific value”.¹³

Vid sidan av såväl generalisering som individualisering kan komparationen också länkas till orsaksförklaringar. Särskilt när man använder sig av kvantitativa storheter måste man emellertid ha fullt klart för sig att korrelation ej i och för sig utpekar ett orsaksförhållande eller ens krävs för ett sådant. Som Neil Smelser understryker blir det alltså ofrånkomligt att kontrollera så många potentiella källor till variation som möjligt för att därigenom söka renodla orsaksförhållandet mellan kvarvarande faktorer.¹⁴ Hur komparation kan ge en förklaring till att ett centralt problem fått olika regionala lösningar kan belysas med ett exempel. I kolonialtidens Nordbrasilien var detta problem bristen på arbetskraft. En elegant studie av Coin MachLachlan visar varför negerlaveriet framgångsrikt utbreddes i provinsen Maranhão medan det inte gick att få det ekonomiskt lönsamt i provinsen Pará. Detta ledde till helt skilda relationer till indianstammarna i de båda områdena, det fenomen som i första hand pockat på en förklaring.¹⁵

Ytterligare ett huvudsyfte för komparation framhålls ibland, t.ex. på sistone av Jerzy Topolski, nämligen hur man med dess hjälp kan fylla luckor i källmaterialet. I sin studie 1978 om Kalmars uppkomst och äldsta utveckling skriver Nils Blomkvist att de många luckorna i källmaterialet gjort det nödvändigt för honom att uppställa antaganden, ”grundade på jämförelser med andra orter”, men på villkor, naturligtvis, ”att de ej står i strid med vår lilla kärna av faktiska uppgifter om Kalmar”. Blomkvist använder tillvägagångssättet med försiktighet, närmast hypotetiskt. Rent generellt varnade emellertid redan Bernheim för att man nyttjade den ”sogennanten komparativen Methode” till otillräckligt grundade induktions- eller analogislutledningar med detta syfte. Jag delar denna principiella skepsis.¹⁶

I sin briljanta artikel om komparation i *American Historical Review* förra året understryker Raymond Grew dess stora användbarhet på alla stadier av projektformulering och analys. På grundval av min egen erfarenhet i fråga om forskning rörande agrarstrukturutveckning i Peru som jag återkommer närmare till kan jag på allt sätt vitsorda Grew på denna punkt. Han menar emellertid att en del av fördelarna med komparation också kan följa när explicit komparativ forskningsdesign saknas.¹⁷ Detta förefaller diskutabelt. Här behandlar vi i vilket fall som helst endast explicit och systematisk komparation. Den har för att sammanfatta saken, tre syften:

1. att uppnå generalisering genom observation av återkommande fenomen¹⁸
2. att påvisa det unika genom observation av olikheter
3. att bidra till orsaksförklaringar

Komparation får under inga förhållanden göras till självändamål, som t.ex. i en obetänksam formulering nyligen av Birgitta Ericsson, en svensk projektledare. Den tjänar alltid ett syfte. Som Theodor Schieder med rätta understryker har komparation med ett generaliserande syfte i vår tid blivit allt viktigare eftersom den tjänar "dem Erkenntnisziel... der möglichst gleichmässiger Durchdringung eines fast unübersehbar gewordenen historischen Stoffes..."¹⁹ Samtidigt skall vi ha fullt klart för oss att det finns många såkallade "komparativa analyser" eller forskningsprojekt som i själva verket inte är det, utan bara utgör parallellställda beskrivningar utan vare sig teori eller analys. Egentlig komparation förutsätter, som jag ser det, en analytisk ram inom vilken man mäter och värderar de olika variablernas interrelation och signifikans.

De teoretiska och metodologiska problem som möter vid komparation är ingalunda väsensilda från dem vid andra infallsvinklar till samhällsvetenskap och historia.²⁰ Men även om målsättningen är klart definierad blir jämförande studier lätt artificiella produkter om inte speciella krav först uppfyllts. *Begreppsdefinitionen* måste vara klar och entydig, *databasen* homogen, *urvalet av jämförelseobjekt* adekvat. De data som används måste vara så likartade som möjligt i fråga om komplexitet och natur. I den mån man inte använder sig av förstahandsobservationer är det självfallet svårt att få exakt jämförbara data. Meningsfulla komparationer blir emellertid mindre vanskliga, ju mindre aggregerade och för andra ändamål redan klassificerade som tillgängliga data är. Huvudkravet är att i vilket fall som helst alla avvikelser från dessa normer klart anges och följderna för komparationen vederbörligen uppskattas.²¹

Det absoluta kravet på klara begreppsdefinitioner kan illustreras med användningen av det mångtydiga begreppet "frontier" eller gräns vid komparationer. För Frederick Jackson Turner, som lancerade det, var "frontier" den "cutting edge" vars kontinuerliga förflyttning västerut lade grunden för nordamerikanskt samhällsliv. Andra skiljer mellan "frontiers of exclusion" och "frontiers of inclusion"; mellan gränser som framdrivs av självhushållning respektive exportekonomi; mellan handelsmannens "öppna" och nybyggarens "stängda" gräns eller definierar gräns helt enkelt på grundval av låg befolkningstäthet. En festlig definition har getts av två sociologer, nämligen att

”gräns” är ett område ”beyond the sphere of the routine of centrally located violenceproducing enterprises”. Just därför att en lärd och uppslagsrik engelsk forskare i sin bok ”The Frontier in Latin American History” (1978) inte klart anger vad han menar med ”frontier” blir därför hela hans försök tyvärr förfelat. Man kan inte på meningsfullt sätt jämföra alla möjliga slags gränser med varandra under loppet av inte mindre än 500 år.²²

Å andra sidan kan komparation som särskilt Folke Dovring understrukit just leda fram till klarare definitioner av både begrepp och problem. Den chilenska historikern-sociologen Cristobal Kay har t.ex. lyckats bättre definiera det sydamerikanska storgodset, haciendan, genom att jämföra latinamerikansk och europeisk agrarstruktur genom användning av det berömda (men på andra sidan Atlanten okända) begreppsparet *Grundherrschaft* och *Gutswirtschaft*. På liknande sätt har spanjoren Martínez-Aliers komparativa studie av agrarsamhällena i Kuba, Anderna och Andalusien bidragit till klarare gränsdragningar mellan ”peasantry” (fattigbönderna) och jordbruksproletärerna i egentlig mening. Inom ramen för *Gutswirtschaft* har Alan Richards nyligen genom komparation av arbetskraften i Tyskland, Chile och Egypten försökt ytterligare precisera begreppen. I sin avhandling om storgods under 1800-talet i sydöstra Sörmland kommer Ulf Jonsson genom komparation fram till begreppet ”ofullständig proletarisering”.²³

Det kan förefalla onödigt att särskilt påpeka att valet av jämförelseobjekt beror på det syfte som studien i fråga har. En del deltagare i den teoretiska samhällsvetenskapliga debatten har emellertid hävdad att komparativ analys i och för sig kräver att objekten väljs från olika sociala eller kulturella sammanhang eller skilda samhällssystem. Socialantropologerna har visat särskilt intresse för tvärkulturell komparation. Historikern William H. Sewell har emellertid klart deklarerat att från en historikers synvinkel, jämförelseobjektens storleksordning saknar betydelse. Detta är naturligtvis korrekt så länge som de uppvisar någon grad av social, kulturell eller ekonomisk differentiering. Däremot går Sewell nog för långt om han menar att fältet också är fritt fram för olika komparativa ramar för olika problem inom en och samma studie. En historisk undersökning av denna art riskerar lätt att bli osystematisk. För att ett ögonblick dröja vid jämförelser mellan enheter som hör hemma i olika socio-kulturella system förutsätter detta att man först genom komparation mätt hur representativa jämförelseobjekten i fråga är inom sitt respektive system.²⁴

Det är givet att för dem av oss historiker som tror på tillfälligheternas möjligheter att påverka det historiska förloppet, dessas spelrum vid komparation bör vara så begränsat som möjligt. För den holländske agrarhistorikern Slicher van Bath innebär detta att komparationen skulle vara mer på sin plats i fråga om ekonomisk och social än i fråga om politisk historia. I stort sett är detta också riktigt.²⁵

Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att

1. jämförelseobjekten måste väljas så att de tjänar studiens syfte

2. de måste vara representativa för den totalitet om vilken generaliseringar skall göras
3. jämförelseobjektens relation till sitt sammanhang måste vara likartad eller i vilket fall som helst göras explicit och uppmätas inom den analytiska ramen.²⁶

Vad valet av jämförelseobjekt beträffar bör man undvika sådana som avsevärt skiljer sig i fråga om storlek och komplexitet. Jag har själv vid ett tillfälle syndat mot denna norm när jag presenterade några paralleller mellan silverhandlingen i 1600-talets Lappland och den i Anderna. Liknande kritik kan riktas mot en studie som jämför 1500-talsstäderna Mexico och Bahia i Brasilien. Bägge var residensstäder för kungens högste befattningshavare. Men i övrigt kontrasterade de: Mexico var en inlandsstad med uppåt 300.000 invånare, Bahia en hamnstad med bara 20.000, dessutom främst slavar.²⁷

Representativitetsproblemet kan bl.a. illustreras med den ambitiösa konferens om hushåll och familj som avhölls i Cambridge 1969, med främsta syfte att pröva hypotesen att redan i förindustriell tid kärnfamiljen varit förhärskande, vilket engelska forskare ansett sig finna i det egna materialet. Konferensen innebar en jämförelse med Frankrike, Nordamerika, Japan och Serbien. Det var storfamiljen i sistnämnda land, den berömda *zadrugan*, som kvarstod som en kontrast mot den förindustriella kärnfamilj som Peter Laslett och andra västeuropeiska forskare ansåg sig ha funnit i sina länder. På konferensen framlades i huvudsak endast de mätbara resultaten av en kvantitativ analys. Orsaksförhållandena lämnades tills vidare därhän. Det avgörande dilemma var emellertid frågan om representativiteten på olika nivåer, beträffande valet av både länder, regioner och orter. Även det rikaste urvalet, det engelska verkar ganska godtyckligt och splittrat i tiden från 1574 till 1821. Att pressa ihop alla dessa data om engelska hushåll till ett genomsnitt av 4.75 personer med vilket man laboreerar förefaller vanskligt. Forskningsläget skilde sig också mycket från land till land. Vårt eget land med dess rika källmaterial var lämnat utanför.²⁸

Hur viktigt det är att jämförelseobjektens relation till sitt sammanhang är likartad kan exemplifieras men en komparativ studie över de svåra kriser som ungefär samtidigt drabbade två spanska besittningar, nämligen Mexico efter 1570 och Filippinerna 1609 till 1750. Vad som frapperade författaren var att kronan reagerade på ungefär samma sätt. Däremot bortsåg han från att sammanhanget kring kriserna var helt olika. I Mexicos fall var krisens natur intern och relaterad till indiansk befolkningsminskning. Det ansåg man i varje fall allmänt vid den tid då studien skrevs. I Filippinerna var krisen däremot väsentligen *extern* och länkad till den världsomspännande spansk-holländska maktkampen. Kriserna är med andra ord inte jämförliga. Liknande misstag görs t.ex. ibland i jämförande migrationsstudier. Två situationer förutskickas vara jämförbara endast därför att invandrarna i bägge fallen råkar tillhöra samma etniska grupp. Man har sålunda jämfört kinesernas assimileringprocess i New York och Lima, Peru utan att beakta en variabel av så väsentlig betydelse för rasrelationernas utformning som indianernas roll i Peru. Komparationen blir

då meningslös.²⁹ Funktionellt sett ligger det ofta närmare till hands att jämföra invandrare av olika nationalitet med varandra om deras plats i det sociala sammanhanget är likartad, t.ex. ostindiska köpmän i Östafrika och levantinska på sydamerikansk landsbygd.

Om det inte finns någon särskild komparativ metod och både syften och jämförelseobjekt kan variera högst avsevärt finns det heller ingen given och allena saliggörande typ av kategorisering av komparationer. Socialantropologen Oscar Lewis valde t.ex. helt enkelt att klassificera dem i enlighet med deras geografiska utsträckning, från interkontinentala ända ned till sådana inom ett givet kulturellt område. Sociologen Eisenstadt förordar i stället en kategorisering i enlighet med jämförelseobjektets generaliseringsgrad. Hans klassificering omfattar: 1. studiet av likheter/olikheter i fråga om socialt relevanta uppförandenormer 2. studiet av personlighetstyper och motivations- och attitydmönster 3. studiet av olika organisationer, institutioner och processer och slutligen 4. den komparativa analysen av samhällen i deras helhet. Historikern Theodor Schieder skiljer på fem typer av komparationer: 1. paradigmatiska, 2. analytiska, 3. generaliserande, 4. individualiserande, 5. syntetiserande. Till dem lägger Slicher van Bath som nr. 6 de kvantifierade-korrelerande.³⁰ Sistnämnda slag av komparationer har självfallet i takt med kvantifieringens och datateknikens expansion blivit alltmer framträdande. Det finns emellertid som Geoff Ely i den nyligen utgivna "International Handbook of Historical Studies" påpekar stor risk för att kvantifieringen också utsträcks till statistiskt icke-jämförbara fenomen. För Ely är "The Rebellious Century, 1830—1930" av historiesociologerna Charles, Louise och Richard Tilly ett särskilt avskräckande exempel. Till grund för deras analys ligger nämligen en mycket vid definition av "collective violence" som sedan analyseras med hjälp av kvantitativa metoder. Även om Tillys gör försök till ytterligare precisering är Elys kritik inte obefogad.³¹

Maurice Duvergers två huvudkategorier är genom sin höga abstraktionsnivå tillämpliga oavsett disciplin. Den ena gäller jämförelsen av analoga fenomen med hjälp av samma analysteknik, alltså komparation i egentlig bemärkelse. Den andra gäller användningen av olika analysteknik för att jämföra hur samma fenomen då återspeglas. Detta förefaller mig dock inte innebära komparativ analys utan snarare en prövning av olika tekniker och metoder. Sin första huvudkategori uppdelar emellertid Duverger ytterligare. Om man först tar jämförelseobjekten till kriterium skiljer han helt naturligt mellan endera *nära* eller *avlägsen* komparation. I det första fallet gäller det likartade strukturer, relativt nära varandra i tid och/eller rum. De variabler som inte jämförs är under kontroll. Nära jämförelser är ofta institutionella med syfte att verifiera hypoteser. Den grad av analogi som krävs mellan jämförelseobjekten beror på studiens syfte och den generaliseringsnivå som eftersträvas. Följdriktigt inriktas nära komparation på olikheter mellan objekten.³²

Avlägsna komparationer äger däremot rum mellan jämförelseobjekt som hör hemma i olika slags strukturer eller institutioner. Följaktligen är det likheterna som hamnar i focus, likheter trots avstånd i tid och/eller rum. Ibland har man

helt enkelt förnekat sådana komparationers berättigande som analytiskt redskap inom historievetenskapen. Erfarenheten visar emellertid att just denna typ av komparationer kan verka särskilt stimulerande om bara den totala sociala struktur och historiska miljö varifrån jämförelseobjekten hämtas hålls i minnet. Detta vitsordas också av Raymond Grew.³³

Risker och fallgropar vid avlägsna komparationer är i vilket fall som helst legio. Det händer t.o.m. att man i stället för att inrikta sig på vissa välvgränsade paralleller i stället främst hänger sig åt att beskriva de självklara kontrasterna. 1977 anordnades vid Stanford University en konferens där man jämförde utvecklingen i Manchester, England, under perioden 1790—1850 med den i São Paulo, Brasilien, från 1890 till nutiden med varandra. Det gällde således en komparation som är *avlägsen* både i tid och rum. Visst har det i båda fallen varit fråga om en dynamisk industrialiserings- och urbaniseringsprocess. Konferensen visade emellertid endast alltför tydligt hur skiljaktiga både förutsättningar och förlopp varit. Att särskilt peka på olikheter var därför överflödigt. Hela experimentet framstod i själva verket som ganska meningslöst. Men också sökandet av likheter kan ibland, genom att man tvingas upp på en hög abstraktionsnivå leda fram till rena självklarheter. En komparativ studie av kolonialtidens Mexico och Brasilien av en ekonomisk-historiker kan illustrera detta dilemma. Att både mexikansk silverbrytning och brasiliansk guldutvinning förlänade internationell ekonomisk prestige, frambragte avsättningscentra för inhemsk produktion och hade inflytande på den sociala strukturen är så naturligt och välkänt att också denna komparation verkar överflödigt.³⁴

Å andra sidan, kan i vissa fall komparationer som djärvt griper över både rum och tid ibland vara nödvändiga som kontrollmedel. Etnohistorikern John Murra har t.ex. pekat på faran för att vi när vi jämför inkas och azteker, en komparation av närmast rutinkaraktär, delvis kan missledas av det faktum att samma slags spanska krönikörer är våra huvudkällor. ”The risk of analogies that existed in the background of the chroniclers and not in the cultures they watched will be reduced if one has begun the comparison with societies of similar complexity outside the American continent.”³⁵

Komparationer kan också indelas på annat sätt allteftersom jämförelseobjekten befinner sig på olika eller på samma tidsplan. I det första fallet gäller det *diakrona* jämförelser, i det senare *synkrona*. Att jämföra t.ex. moderna institutioner med antikens har varit en traditionell, ofta odlad form av historiska komparationer. Inte desto mindre tror jag att historikern har skäl till största försiktighet vid diakroniska komparationer. Tidsdimensionens genomgripande betydelse och inverkan i de mest skilda sammanhang framstår ju som alltmer avgörande ju mer den historiska forskningen framskrider. Överhuvudtaget, kan vi med Slicher van Bath konstatera att så snart en tidsdimension införs vid en komparation antalet variabler avsevärt ökar. Den komparativa infallsvinkeln lämpar sig därför enligt den holländska historikern bättre i fråga om strukturer än beträffande utvecklingsförlopp. Detta förefaller oss dock tvivel underkastat. Snarare är det så att komparationer av strukturer och processer uppstäl-

ler metodproblem av delvis olika slag. Däremot håller vi med honom om att jämförelsen av fenomen som är skilda åt i tiden är behäftade med särskilt stora svårigheter. De naturligaste komparationerna är och förblir de som endera är strikt synkrona eller jämför parallella processer.³⁶

Att kategorisera komparationer i enlighet med deras syfte är ingen lätt sak. I det första häftet av *Comparative Studies in Society and History* gjorde Sylvia L. Thrupp ett sådant försök. Hennes första kategori är sådana med syfte att verifiera eller tillämpa en teori vilket normalt innebär att söka förklara fenomen. Ofta använd inom t.ex. lingvistikens är denna kategori av komparationer svår att utföra i samhällsvetenskap och historia därför att teorin här är mindre precis och databasen så oändligt vidsträckt. Som en motsatt kategori betecknar Thrupp den komparativa deskriptionen. Den har jag emellertid redan avfärdat eftersom den är rent empirisk. Den intressantaste kategorin är alltså den som ligger mellan dessa ytterligheter, nämligen komparationer som använder teorin som styrmedel för empiriska observationer och som ram för historietolkningen. Syftet är ej att verifiera eller tillämpa teori; snarare gäller det att verifiera hypoteser med syfte att tillåta ytterligare teori bygge. Det är emellertid i fråga om denna kategori också nödvändigt att göra ytterligare distinktioner på grundval av generaliseringsnivån hos de hypoteser som skall prövas eller de teorier som styr analysen. Somliga komparationer tjänar vad som kan kallas "stor teori", andra styrs av vad Robert Merton kallat "middle range theory".³⁷

Riskerna av att låta teorier på hög generaliseringsnivå styra komparationer illustreras särskilt väl av den i USA länge ivrigt förda debatten om "Comparative Slave Systems". Med rätta påpekade en latinamerikanistisk historiker, John Lombardi, 1974 att dessa komparationer mellan slaveriet som sådant i t.ex. "Angloamerika" och "Latinamerika" blivit alltmer konstlade och sterila. Pågående empirisk forskning hade nämligen gjort den sociala variationsrikedomen inom slaveriets legala ram alltmer uppenbar. Lombardi föreslog att man nu i stället skulle inrikta den komparativa infallsvinkeln mot de sociala kategorier inom vilka slavarbetskraft spelar större eller mindre roll. Hur många av t.ex. hantverkarna var slavar? Hur mycket skilde sig deras förhållanden från de fria hantverkarnas? Hur skilde sig slavhantverkarnas villkor i den ena staden eller landet från deras villkor i den andra? För egen del har jag också ifrågasatt det hittills ofta som givet betraktade kausalförhållandet mellan "slaverisystem" och de nutida mönstren för rasrelationer. Komparation av de färgades förhållanden efter abolitionen i olika delar i Nya världen framstår ur denna synpunkt som mer relevanta för frågan om de nutida rasrelationernas utformning.³⁸

Inom exempelvis socialantropologin gällde komparationerna länge som regel samhällen i deras totalitet med syftet att verifiera allmän social teori. Marx och Talcott Parsons har formulerat samhällsteorier på högsta generaliseringsnivå som självfallet också kan styra komparationer. Det har emellertid i praktiken visat sig oerhört komplicerat att applicera dem på den historiska verkligheten. Risker är uppenbar för att historiskt relevanta variabler elimineras. Vår tids

historiesociologer, t.ex. Immanuel Wallerstein och i viss mån Charles Tilly, har använt sig av en komparativ infallsvinkel som innebär att analysenheterna jämförs med varandra utan endast används för att illustrera en redan etablerad modell eller teori. För denna variant kan historikern inte annat än känna sig främmande. De teleologiska synsätt som spelar en så viktig roll inom samhällsvetenskapen innebär också risker för historiskt acceptabel komparation. När det historiska förloppet uppfattas som en nödvändig process som leder mot föreskrivna mål och samhällsformerna inordnas i ett på förhand givet rangordnat system, är anakronismer närmast ofrånkomliga. Adertonhundratalets tro på lineär progression som ligger bakom så mycket av både liberal och marxistisk samhällsteori ter sig ur dessa synpunkter särskilt förlegad och farlig. Är inte 1980-talet äntligen moget för ett nytänkande?³⁹

Enbart användningen av stela aprioriska begrepp tenderar att leda till vaktolkingar av verkligheten. I en sällan citerad artikel från 1877 rekommenderade Marx själv komparation som analytiskt verktyg:

”Events strikingly similar but occurring in different historical milieu lead to completely different results. By studying each of these evolutions separately and then comparing them, it is easier to find the key to the understanding of this phenomenon; but it is never possible to arrive at this understanding by using the *passé-partout* of some universal historical-philosophical theory whose great virtue is to stand above history”.

I vår tid har bl.a. den polske historikern Kula uttryckligen varnat för en yttlig applicering av marxistisk dialektik vid jämförelser av strukturellt skilda fenomen. Nordamerikansk icke-marxistisk sociologisk teori är ofta ännu vanskligare i dessa sammanhang genom sin i grunden ahistoriska natur. Mot bakgrund av dessa korta referenser till oerhört komplicerade problem vågar jag i varje fall framkasta antagandet att ju större teorins komplexitetsnivå är, desto svårare blir det att använda den för att uppnå historiskt giltiga och acceptabla komparationer.⁴⁰

Det kan vara motiverat att ge ett konkret exempel på en exemplarisk komparation. Den byggs stegvis upp för att tillåta generaliseringar men också, i minst lika hög grad, påvisa skillnader och därigenom bidra till förklaring av den historiska utvecklingen inom avsevärt större ram. Jag syftar på den brasilianske historikern *Ciro F. S. Cardoso*s komparativa studie av 1800-talets kaffeodling i tre centralamerikanska stater, Costa Rica, Guatemala och El Salvador, de bägge sistnämnda tragiskt ryktbara från tidningarnas utrikessidor också i dagens Sverige. *Cardoso* visar att kaffeodlingen visserligen i mycket stort sett hade en likartad revolutionerande effekt i de tre länderna men preciserar samtidigt viktiga divergenser som i sin tur återgick på existerande socio-ekonomisk struktur. I Costa Rica expanderade kaffeodlingen stegvis från 1840-talet framåt. I detta land var den nedärvda koloniala samhällsstrukturen svagast och det rådde brist på både arbetskraft och kapital. Förutsättningar saknades för jordkoncentration i större skala. I Guatemala och El Salvador genomfördes däre-

mot plötsliga förändringar i jordägandet som underlättade kaffets genombrott på 1870 och 80-talen. Alla hinder för jordkoncentration och tillgång på arbetskraft undanröjdes med ett slag. Men Cardoso visar också på viktiga skillnader mellan de två fallen. I Guatemala lämnades de indianska samfälligheterna som låg på periferiska jordar utanför ägandeförändringen medan de i El Salvador var belägna just i kaffedistriktet och därför utplånades. Medan småbrukarna i El Salvador odlade kaffe utan statlig inblandning etablerade staten i Guatemala ett tvångsarbetssystem för att förse kaffefarmarna med billig arbetskraft. I El Salvador däremot hade redan exproprieringen av indianernas jord den effekten att staten kunde nöja sig med att låta "naturliga" ekonomiska krafter styra den agrara arbetsmarknaden.⁴¹

Cardosos studie är samtidigt ett rätt sällsynt exempel på att en enda forskare så likformigt behärskar den historiska dokumentationen i ett flertal länder att ingen "slagsida" uppstår vid komparationen. Annars kan ofta forskarkollektiv och storskalig projektforskning framstå som enda utvägen för att åstadkomma sådana balanserade komparationer. Av ett flertal pågående ambitiösa forskningsprojekt med komparativ infallsvinkel kan här bara ett par beröras.

För det första tänker jag på det gradvis växande forskningssamarbetet mellan historiker från Argentina och Australien som redan på ett föredömligt balanseerat sätt kartlagt de grundläggande likheterna och olikheterna mellan de båda ländernas utvecklingsprocess från 1800-talets början fram till depressionen. Man förhastar sig emellertid inte med att ta skillnaderna som utgångspunkter för en förklaring av Argentinas relativa eftersläpning. Tillsvdare, förklarade en argentinsk historiker, Ezequiel Gallo 1977, skall det komparativa samarbetet främst tjäna till att få fram nya infallsvinklar för forskningen i de bägge länderna.⁴²

För det andra finns det för mig särskild anledning att peka på det forskningsprojekt om den agrara strukturutvecklingen i Cuzco-området i Perus högland som jag under några år varit ledare för. Det kan illustrera hur komparation kan komma till användning på skilda stadier av ett projekt även om detta ej är genomgående komparativt. Just detta projekt har sitt ursprung i min iakttagelse för många år sedan att det andinska *colonato*-systemet av "tenant-labor" hade nära motsvarigheter i 1700- och 1800-talens Nord- och Östeuropa, t.ex. våra svenska statartorpere. Denna "upptäckt" var självfallet i sig ett resultat av avlägsen komparation. För latinamerikanisten uppställde den en rad fängslande frågor, t.ex. i hur hög grad vanligtvis åberopade faktorer som "kolonialism", "rasism" och "yttre beroende" verkligen låg bakom exploateringsformerna i det andinska Amerika. Det stod snart klart att en djupundersökning av kolonatet krävde en regional ram. Valet av Cuzco-området skedde med hänsyn till tillgången på källmaterial och det faktum att kolonatet visat sig särskilt seglivat just där. Däremot gjordes urvalet av provinser och distrikt för intensivstudium på grundval av deras komparativa potential. Forskningen utförs med olika antal variabler och intensivitetsgrad på en rad nivåer som sträcker sig från den regionala med externa marknader ned till enstaka produktionsenheter.

På alla dessa nivåer bedrivs komparation, främst men inte enbart baserad på kvantitativa data. På det regionala planet är det också i viss mån möjligt jämföra med det redan delvis historiskt kartlagda, angränsande departementet Puno vid Titicacasjön. Genom komparation har det varit möjligt att nå fram till mer precisa begreppsdefinitioner. Termen "hacienda", storgods, dyker upp i källorna först på 1700-talet. Genom synkron komparation är det möjligt att se om det också inbegrep bergsdalarnas plantager eller boskapsrancher, genom diakron om det undergick förändringar utmed tidsaxeln. Vi ger också den explicita komparationen en viktig roll i testningen av orsakshypoteser. Det har hävdats att också det avlägsna Cuzco genomgick en partiell "modernisering" i början av 1900-talet. Vi förfogar över en rad data om totalt 11.000 skattebetalare i området 1896 respektive 1918. På denna bas går det att direkt formulera, uppställa och testa moderniseringshypotesen genom såväl synkron som diakron komparation.

Den slutliga syntesen kommer naturligtvis också att kräva komparation för att etablera rätt relation mellan det gemensamma och det unika. Den krävs för att utpeka drivkrafter och bygga upp mer meningsfull teori om agrar utveckling. Det står redan klart att antagandet av lineär progression i vare sig marxistisk eller icke-marxistisk tappning leder fel både i Cuzco och många andra latin-amerikanska områden. I 1700-talets Cuzco existerade t.ex. en avsevärt högre kommersialiseringsgrad än i 1800-talets. Min medarbetare Roland Anrup har gjort ett djärvt försök att konstruera en mer realistisk analytisk begreppsapparat för andinska arbetssystem som inte förutsätter lineär progression och en i denna miljö orealistisk absolut gränsdragning mellan ägande och icke-ägande. Vi hoppas att vår analys av Cuzcomaterialet skall bidra till mer flexibla, realistiska och objektiva komparationer mellan de agrara samhällena i Tredje världen än vad fallet är just nu.⁴³

Vi har sett att komparationen inom historisk vetenskap kan och bör tjäna en rad generella och specifika syften. Dieter Gerhard och Sylvia Thrupp gjorde med anledning av historiekongressen i Sverige 1960 en formulering som tål att citeras:

"Comparative study may well prove to be the best counter-force we can oppose to the danger of the fragmentation of historical knowledge through over-specialization".⁴⁴

I vårt eget land i Europas periferi med dess kvalificerade men ibland introspektiva historiska forskning förefaller explicit och systematisk komparation vara särskilt viktig som ett redskap att motarbeta nedärvd partikularism. Den är med andra ord ägnad att vidga våra historiska perspektiv.

NOTER

1. Witold Kula, "Recherches comparatives sur la formation de la classe ouvrière", *First International Conference of Economic History. Contributions. Stockholm, 1960*, Mouton & Co., Paris & Haag 1960, s. 511—23 (citat s. 511).
2. Se Blochs klassiska artikel, "Pour une histoire comparée des sociétés européennes", *Revue de synthèse historique*, XLVI (Paris 1928), s. 15—50.
3. S. N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empire. The Rise and Fall of Historical Bureaucratic Societies*, The Free Press & Glencoe, London 1963. Ett annat ambitiöst försök att via komparation uppnå syntes är historikern Barrington Moore Juniors *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press, Boston 1966. Cyril Black, *The Dynamics of Modernization*, Harper & Row, New York 1966, använder den "komparativa metoden" för en världsomfattande kategorisering.
4. Birgitta Odén, "Annales-skolan och det svenska forskarsamhället" i hennes antologi *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*, Pan/Norstedts, Stockholm 1978, s. 7—25; Eva Österberg, "Forskning om det äldre svenska samhället — i dag, igår, i morgon?", *Historisk tidskrift*, 1980:4 (Stockholm), s. 487 f.
5. C. G. Andrae, "Social struktur och gruppaktivitet på lokal nivå efter 1870. En kommentar", *Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag och mötesförhandlingar*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1976, s. 335; Birgitta Ericsson, "Centralmakt och lokalsamhälle i Norden", *Tvärnsnitt. Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning*, 1981:2 (Stockholm), s. 43—49. Ståle Dyrvik från Norge har i uppgift att utarbeta det komparativa analys-schemat. Beträffande "ödegårdsprojektets" nuvarande läge se *Heimen*, 1980:3 (Oslo). Vad gäller emigrationen se *Emigrationen fra Norden indtil I. Verdenskrig. Rapporter til det Nordiske Historikermøde i København 1971 9—21 August*, Köpenhamn 1971 (särskilt artikel av A. Svalestuen: "Nordisk emigrasjon — en komparativ oversikt", s. 9—60); Hans Norman & Harald Runblom (utg.), *Nordisk emigrationsatlas*, Uddevalla 1980; "Nordic Population Mobility. Comparative Studies of Selected Parishes in the Nordic Countries, 1850—1900", *American Studies in Scandinavia*, 9:1/2 (1977). I fråga om sistnämnda studier efterlyser emellertid K. Hvidt "det mere konkluderende kapitel... der kan vise, om komparationen nu også lykkedes". "Nordiske studier over emigration 1965—75", *Historisk tidskrift*, LXXIX (Köpenhamn 1979), s. 384. I sin banbrytande rapport "Migration from Europe Overseas in the Nineteenth and Twentieth Century", *XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, 21—28 Août 1960. Rapports. V. Histoire contemporaine*, Almqvist & Wiksell, Göteborg, Stockholm & Uppsala 1960, 32—60 förordade Frank Thistlethwaite dels komparation mellan migrationsströmmarna till olika transatlantiska områden, dels mellan extern och intern migration. I sin rapport om forskningsläget femton år senare finner emellertid Sune Åkerman att det är svårt att finna "any successful attempts at systematic comparative research" i enlighet med den första rekommendationen. Vad beträffar jämförelsen mellan extern och intern migration påpekar Åkerman att huvudproblemet är att "external migration normally is such a small part of total migration that quite weak forces may cause it to fluctuate without any regular relationships to the fluctuations of internal migration". *From Stockholm to San Francisco: The Development of the Historical Studies of External Migrations*, CISH/AHA, San Francisco 1975 (XIV. International Congress of Historical Sciences), s. 24—26.

6. Ingrid Hammarström, Rolf Hagstedt & Lars Nilson, "Projektet jämförande stadshistoria (PJÄS)", *Historisk tidskrift*, 1975:4 (Stockholm), s. 472—81, särskilt s. 477; V. Wählin, "Omkring studiet af de folkelige bevægelser", *ibid.*, 1979:2, s. 113—49, särskilt s. 118; G. Rystad, "Sveriges europeisering under 1600-talet", *Tvårsnitt*, 1981:1, s. 19 f.; Sven Tägil (koord.), *Studying Boundary Conflicts. A Theoretical Framework*, Esselte Studium, Stockholm, Göteborg, Lund 1977, särskilt s. 59—69.
7. Pentti Renvall, *Den moderna historieforskningens principer*, Natur och Kultur, Stockholm 1965, s. 45, 78, 141, 220; Rolf Torstendahl, *Introduktion till historieforskningen. Historia som vetenskap*, Natur och Kultur, Stockholm 1966; Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, Duncker & Humblot, Leipzig 1903, *passim*. Ottar Dahl ger i *Grunntrek i historieforskningens metodelære*, Universitetsforlaget, Oslo 1973, s. 116 f. en kort, koncis presentation av komparation som orsaksförklaring. Den nordiska konferensen för historisk metodlära 1970 ägnades *Analyse — syntese — komparasjon* (Universitetsforlaget, Bergen, Oslo & Tromsø 1972). Betecknande nog hölls emellertid föredraget om synkron komparation, den som vi skall se för historikern centrala, av en socialantropolog.
8. Fritz Redlich, "Toward Comparative Historiography. Background and Problems", *Kyklos. International Review for Social Sciences*, XI (Basel 1958), s. 362—89. Se även Amitay Etzioni & F. Dubow (utg.), *Comparative Perspectives. Theories and Methods*, Little, Brown & Co., Boston 1970, särskilt inledningen samt Gideon Sjöbergs "The Comparative Method in the Social Sciences", s. 25—39.
9. S. N. Eisenstadt, "Social Institutions: Comparative Study", *International Encyclopedia for the Social Sciences*, utg. av D. Sills, XIV, MacMillan & The Free Press, New York 1968, s. 423.
10. N. Smelser, *Comparative Methods in the Social Sciences and Essays in Sociological Explanation*, Englewood Cliffs, N. J. 1976, s. 156. Redan Bernheim, a.a., s. 409, 565, förkastar begreppet "komparativ metod" på en viss analysnivå. Se även Edmund Leach, "Anthropology: Comparative Method", *International Encyclopedia for the Social Sciences*, I (1968), s. 342 och M. J. Herskovits, "On Some Modes of Ethnographic Comparison", *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde*, 112 (Haag 1956), s. 129—48. Bitande säger Raymond Grew, "The Case for Comparing Histories", *The American Historical Review*, LXXXVI:4 (Washington DC 1980), s. 776 att "the 'comparative method' is a phrase as redolent of the nineteenth century as 'the historical method' with which it was once nearly synonymous". Han är också skeptisk mot Arend Lijpharts försök att definiera en specifik komparativ metod inom statsvetenskapen i "Comparative Politics and the Comparative Method", *American Political Science Review*, LXV (1971), s. 682—93. Tägil, a.a., s. 64, följer Lijphart när han talar om "the comparative method... as a variant of the statistical method", skild från denna främst därigenom att antalet fall är mindre. Bland andra som ännu använder termen märks William Sewell Jr., "Marc Bloch and the Logic of Comparative History", *History and Theory*, VI (Middletown, CT. 1967), särskilt s. 216 ff.
11. J. P. Fogarty, "The Comparative Method and the Nineteenth Century Regions of Recent Settlement", *Historical Studies*, XIV: 76 (Melbourne 1981), s. 413.
12. Robert F. Berkhofer, *A Behavioral Approach to Historical Analysis*, The Free Press, New York 1971, s. 246; Bernheim, a.a., s. 167.
13. S. Mintz, "Labor and Sugar in Puerto Rico and in Jamaica, 1800—1850", *Comparative Studies in Society and History*, I:3 (Haag 1959), s. 73.
14. Smelser, a.a., s. 210—25. Det bör observeras att vad som vid ett komparations tillfälle utgör en parameter kan vid ett annat förvandlas till operationell variabel. *ibid.*, s. 154 f.
15. Colin M. MacLachlan, "African Slave Trade and Economic Development in Amazonia, 1700—1800" i Robert B. Toplin (utg.), *Slavery and Race Relations in Latin America*, Greenwood, Westport CT. 1974, s. 112—45.

16. J. Topolski, *Methodology of History*. Övers. från polskan. Reimel & PWN, Dordrecht, Boston & Warszawa 1976, s. 471. Nils Blomkvist, *Kalmars uppkomst och äldsta utveckling. Tiden fram till 1300-talets mitt*, diss., Uppsala 1978, s. 15. Åkermans rekommendation av användningssättet, a.a., s. 24 förefaller mer kontroversiell. Bernheim, a.a., s. 565—70. Se även David H. Fisher, *Historian's Fallacies. Toward a Logic of Historical Thought*, Harper & Ross, New York 1970, s. 56 ff. som diskuterar "the fallacy of appositive proof... an attempt to establish the existence of a quality in A. by contrast with a quality in B. — and B. is misrepresented or misunderstood".
17. Grew, a.a., s. 767—78.
18. Som Berkhofer, a.a., s. 378, uttrycker det, "The use of comparison in historical research can be equivalent to synthesis".
19. Ericsson, a.a., s. 43: "... den samnordiska komparation, som är projektets yttersta målsättning". T. Schieder, *Geschichte als Wissenschaft. Eine Einführung*, 2. uppl., Oldenbourg, München & Wien 1968, s. 197.
20. Smelser, a.a., s. 162 menar således att komparativ analys "poses no unique methodological obstacles... Because of its focus on *dissimilar* units, however, some of these problems are posed in especially complicated and intractable fashion".
21. Grew, a.a., s. 767, menar att "many of the benefits of comparison" också kan följa när "the cases compared have not been investigated at equal depth". Detta förefaller mig dock mycket tvivelaktigt, i varje fall bortsett från ett inledande, preliminärt stadium. Socialantropologen E. A. Hammel tar upp det speciella problem som möter historikerna som en följd av deras beroende av skrivna vittnesbörd. Han rekommenderar därför inrättandet av särskilda databanker där data inmatas i så pristin form som möjligt. "The Comparative Method in Anthropological Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, XXII:2 (Haag 1980), s. 145—55.
22. Alistair Hennessy, *The Frontier in Latin American History*, E. Arnold, London 1978 och av honom anförda arbeten. De åsyftade sociologerna är Silvio R. Duncan Baretta & John Markoff, "Civilization and Barbarism: Cattle Frontiers in Latin America", *Comparative Studies in Society and History*, XX (Haag 1978), s. 587—620 (citats s. 590). Ett annat exempel på ett begrepp som illa lämpar sig för komparation är "nobility" i A. Goodwin (utg.), *The European Nobility in the Eighteenth Century*, Black, London 1953, även om målet här endast formulerats: "... to facilitate a comparative view... of the major European aristocracies in the pre-Reform age".
23. F. Dovring, *Land and Labor in Europe in the Twentieth Century: A Comparative Survey of Recent Agrarian History*, M. Nijhoff, Haag 1965, s. 7; C. Kay, "Comparative Development of the European Manorial System and the Latin American Hacienda System", *Journal of Peasant Studies*, II:1 (London 1974), s. 69—98; J. Martínez-Alier, *Los huachilleros del Perú. Dos estudios de formaciones sociales agrarias*, Ruedo Ibérico, Paris 1973; Alan R. Richards, "The Political Economy of Commercial Estate Labor Systems. A Comparative Analysis of Prussia, Egypt and Chile", *Comparative Studies in Society and History*, XXI:4 (Haag 1979), s. 483—518. Han utgår delvis från min artikel "A Comparative Study of Tenant Labor in Parts of Europe, Africa and Latin America, 1700—1900", *Latin American Research Review*, V:2 (Austin, Tex. 1970), s. 3—15. U. Jonsson, *Jordmagnater, landbönder och torpare i sydöstra Södermanland 1800—1880*, diss., Almqvist & Wiksell Intern., Stockholm 1980, s. 185 ff. För att ta ett annat exempel från svensk agrarhistoria använder Thomas Lindkvist, *Landborna i Norden under äldre medeltid*, Almqvist & Wiksell Intern., Uppsala 1979 komparationen särskilt med tanke på att "skärpa och precisera frågeställningar" (s. 11).
24. Se t.ex. Eisenstadt, *Political Systems*, s. 420; beträffande socialpsykologernas intresse i kulturvariation se W. W. Lambert & R. Weisbrod (utg.), *Comparative Perspectives on Social Psychology*, Little, Brown & Co., Boston 1971, s. 4 & *passim*; Sewell, a.a., s. 214.

25. B. H. Slicher van Bath, "Theorie en praktijk in de economische en sociale geschiedenis", *A. A. G. Bijdragen*, 14 (Wageningen 1967), s. 172. "Voor zover verschijnselen uit de politieke geschiedenis vergeleken worden, beschouwt men bij voorkeur de sociale aspecten. De revolutie bijv. wordt niet vanuit een politiek oogpunt bestudeerd, maar als een sociaal, zich herhalend verschijnsel". Jfr. beträffande socialhistoria Grew, a.a., s. 774. Hur stor potential komparationer av ekonomisk tillväxt i olika länder har understrykts bl.a. av François Crouzet, "Angleterre et France au XVIIIe siècle. Essai d'analyse comparée de deux croissances économiques", *Annales E.S.C.*, XXI:2 (Paris 1966), s. 254—91. I *Agricultural Involvement: The Processes of Ecological Change in Indonesia*, University of California Press, Berkeley 1963, s. 130—43, använder Clifford Geertz skickligt komparation mellan Java och Japan 1870—1940 för att dra fram de viktigaste faktorerna bakom den javanesiska jordbrukssektorns stagnation.
26. Jfr. Smelser, a.a., s. 172—74. Han tillägger bl.a. kravet att jämförelseobjekten "be empirically in-variant with respect to their classificatory criterion... so as not to conceal significant sources of variations". Detta gäller givetvis vid jämförelser av förlopp i tiden.
27. "Some Comparative Remarks on Colonial Mining in Lapland and Spanish America During the Seventeenth Century", *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, XLIV (Brüssel och Rom 1974), s. 423—35. Min artikel "Samers och indianers rätt till jorden — en historisk jämförelse inför Högsta domstolen", *Historisk tidskrift*, 1980:4 (Stockholm), s. 529—53, gäller där emot rättsnormer för vilka den skiljaktliga storleksordningen är avsevärt mindre relevant; Stuart B. Schwartz, "Cities of Empire: Mexico City and Bahia". *Journal of Inter-American Studies*, XI:4 (Gainesville, FLA. 1969), s. 616—37.
28. Peter Laslett (utg.), *Household and Family in Past Time. Comparative Studies in the Size and Structure of the Domestic Group Over the Last Three Centuries in England, France, Serbia, Japan and Colonial North America, With Further Materials From Western Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 1972. För en kritisk kommentar se Alain Collomp, "Ménage et famille. Etudes comparatives sur la dimension et la structure du groupe domestique", *Annales E.S.C.*, XXIX:3 (Paris 1974), s. 777—86. Ett komparativt synsätt kännetecknar också Jack Goody, J. Thirsk & E. P. Thompson (utg.), *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe, 1200—1800*, Cambridge University Press, Cambridge 1976.
29. John L. Phelan, "Free Versus Compulsory Labor: Mexico and the Philippines, 1540—1648", *Comparative Studies in Society and History*, II (Haag 1959), s. 189—201; Bernard Wong, "A Comparative Study of the Assimilation of the Chinese in New York City and Lima, Peru", *ibid.*, XX (Haag 1978), s. 335—58.
30. Oscar Lewis, "Comparisons in Cultural Anthropology", *Yearbook of Anthropology*, utg. av W. L. Thomas, The Lord Baltimore Press, Baltimore, MD. 1955, s. 259—92, särskilt s. 264. 277 ff.; Eisenstadt, "Social Institutions", s. 422; Schieder, a.a., s. 195—219; Slicher van Bath, a.a., s. 171.
31. Geoff Ely, "Some Recent Tendencies in Social History", i George G. Iggers & Harold T. Parker (utg.), *International Handbook of Historical Studies. Contemporary Research and Theory*, Methuen & Co. Ltd., London 1980, s. 55—70, särskilt s. 61 f.; Charles, Louise och Richard Tilly, *The Rebellious Century, 1830—1930*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1975. Frankrike, Tyskland och Italien behandlas. "Collective violence" definieras: "actions... in which at least one group seized or damaged persons or objects not belonging to itself".
32. M. Duverger, *An Introduction to the Social Sciences*. Övers. från franskan. Praeger, New York 1966, s. 261—69.
33. Grew, a.a., s. 776. Se även Ciro F. S. Cardoso (utg.), *La historia como ciencia*, EDUCA, San José de Costa Rica 1975, s. 38—45 för en nyanserad syn på avlägsna komparationer.

34. John D. Wirth & R. L. Jones (utg.), *Manchester and São Paulo. Problems of Rapid Urban Growth*, Stanford University Presses, Stanford, CA. 1978. Wirth frågar sig i varje fall med rätta: "Can we in fact compare two capitalist industrial cities at different points in time, in divergent national contexts, with different roles in the world economy?". Hans svar är både ja och nej; han pekar på fem frågekomplex som han anser jämförbara. R. M. Morse påstår där- emot utan förbehåll att de två städerna är "logical subjects for comparison because both were loci for unexampled bursts of industrialism with all its concomitants, Manchester for the West, and São Paulo a century later for the Third World" (s. 7), en ur methodsynpunkt helt ohållbar position; Frédéric Mauro, *Nova História e Nova Mondo*, Perspectiva, São Paulo 1969, s. 241—55.
35. John V. Murra, "Current Research and Prospects in Andean Ethnohistory", *Latin American Research Review*, V:1 (Austin, Tex. 1970), s. 17.
36. Se bl.a. *Analyse-syntese-komparasjon* och Tägil, a.a., s. 65 ff. Tägil diskuterar också möjlig- heten av synkron komparation när "analoga historiska situationer" kan förutsättas vara för handen vid olika tidpunkter. Hans sagesman är i detta fall tjecken Miroslav Hroch, "Das Er- wachen kleiner Nationen als Problem der komparativen sozialgeschichtlichen Forschung", *Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen*. Utg. av T. Schieder, Olden- bourg, München & Wien 1971, s. 2 ff. Jfr. Slicher van Bath, a.a., s. 172 som också menar att svårigheterna inte så mycket ligger i den rent kronologiska distansen "maar in de economische en industriële ontwikkeling die heeft plats gevonden" (p. 176). Gentemot Slicher van Baths skepsis beträffande komparation av processer kan man med Grew, a.a., s. 766 peka på att: "If the comparison of processes calls attention to the problems of definition, so the comparison of structures calls attention to the dangers of abstractness".
37. S. L. Thrupp, "Editorial", *Comparative Studies in Society and History*, I:1 (Haag 1958), s. 1; R. Merton, *Social Theory and Social Structure*, 2. uppl., The Free Press, Glencoe, Ill. 1957, s. 9 & passim.
38. John V. Lombardi, "Comparative Slave Systems in the Americas: A Critical Review", *New Approaches to Latin American History*. Utg. av Richard Graham & Peter H. Smith, University of Texas Press, Austin & London 1974, s. s. 156—74; Mörner, "Legal Equality-Social Inequality: A Post-Abolition Theme", *Revista/Review Interamericana*, III:1 (Hato Rey, P.R. 1973), s. 21—41. Vad beträffar t.ex. den jämförande "revolutionsforskningen" uppställer den enor- ma definitionsproblem såsom särskilt understruktis av Pérez Zagorin, "Prolegomena to the Comparative History of Revolution in Early Modern Europe", *Comparative Studies in Society and History*, XVIII (Haag 1976), s. 151—74. Hans eget försök till definition (s. 165) bortser från den åsyftade förändringens tendens. Inom en marxistisk teoretisk ram har Manfred Kossoks forskargrupp i Leipzig bl.a. formulerat begreppet "Leitrevolution" som en hjälp vid komparativ analys. Se t.ex. hans "Vergleichende Revolutionsgeschichte der Neuzeit: Forschungsprobleme und Kontroversen", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, XXVI (Öst- Berlin 1978), s. 5—34.
39. Smelser, a.a. diskuterar bl.a. den komparativa metodologin hos Toqueville, Durkheim och Weber. Parsons inspirerades särskilt av de sistnämnda. I. Wallerstein, *The Modern World- System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Six- teenth Century*, Academic Press, New York 1974 s. 136 urskiljer ett reciprokt, ett redistribu- tivt och ett kapitalistiskt produktionsätt och menar att komparation i första hand skall göras inom ramen för vart och ett av dem. Se även densammes *The Capitalist World-Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 1979; Tilly, a.a. En utmärkt, objektiv översikt av historiesociologernas användning av komparation i Victoria E. Bonnell, "The Uses of Theory, Concepts and Comparison in Historical Sociology", *Comparative Studies in Society and History*, XX (Haag 1980), s. 157—73. Teleologiska förklaringar diskuteras i en tryckt uppsats av Roland Anrup, Stockholm.

40. Citatet från Marx i rysk tidning, först citerat av E. H. Carr återges av Grew a.a., s. 766: Ett exempel på användning av produktionsätsbegreppet för att förklara varför Argentina och Chile inlemmas med världsmarknaden 1850—1930 så att full sysselsättning uppstår i det förra fallet, arbetslöshet i det senare hos E. Laclau, "Modos de producción, sistemas económicos y población excedente: aproximación histórica a los casos argentino y chileno", *Revista latinoamericana de sociología*, V:2 (Buenos Aires 1969), s. 276—315. Att som Laclau karakterisera Argentinas agrara sektor som beroende kapitalistisk, Chiles som "feudal" innebär emellertid en grov förenkling av verkligheten. För en betydligt försiktigare användning av marxistiska kategorier vid komparation se t.ex. Manfred Kossok, "Common Aspects and Distinctive Features in Colonial Latin America", *Science and Society*, XXXVIII:1 (New York 1973), s. 1—30. Kulas kritik i *Problemas y métodos de la historia económica*. Övers. från polskan. Ediciones Península, Barcelona 1974, s. 574. Jfr. I. Wallerstein, "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concept for Comparative Analysis", *Comparative Studies in Society and History*, XVI (Haag 1974), s. 387—415; Grew, a.a., s. 773; and George M. Fredrickson, "Comparative History" i *The Past Before Us*, utg. av Michael Kamen, Cornell University Press, Ithaca, N.Y. 1980, s. 461. Svagheterna hos den icke-marxistiska "moderniseringsteorin" när den konfronteras med den historiska verkligheten framdras av Reinhard Bendix, "Tradition and Modernity Reconsidered", *Comparative Studies in Society and History*, IX:3 (Haag 1967), s. 292—346, Dean C. Tipps, "Modernization Theory and the Comparative Study of Society: A Critical Perspective", *ibid.*, XV:2 (Haag 1973), s. 119—226. I sin granskning av tänkbara teoretiska ramar för komparation kommer H. J. Puhle fram till slutsatsen: "Für den historischen Vergleich ist theoretischer Eklektizismus... in der Regel ein Vorteil und kein Nachteil". "Theorien in der Praxis des vergleichenden Historikers", i *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, utg. av Jürgen Kocka & Thomas Nipperdey, Deutscher Taschenbuch Verlag, Frankfurt a.M. 1980, s. 134.
41. C. F. S. Cardoso, "Historia económica del café en Centroamérica (siglo XIX): estudio comparativo", *Estudios sociales centroamericanos*, II:4 (Heredia, C.R. 1975), s. 9—55.
42. John Fogarty, Ezequiel Gallo & Héctor Diéguez (utg.), *Argentina y Australia*, Instituto Torcuato Di Tella, Buenos Aires 1979, s. 3—15 & *passim*. Jfr. Barrie Dyster, "Argentine and Australian Development Compared", *Past & Present*, 84 (Oxford 1979), 91—100.
43. Se Mörner, "Comparative Study..." och *El perfil de la sociedad rural del Cuzco a fines de la colonia*, Universidad del Pacifico, Lima 1978 som dels jämför två folkräkningar 1689/90 och 1786; dels arbetar med synkron komparation. Anrups uppsats "Aurora: analys av andinska agrara arbetssystem" har underställts *Historisk tidskrift för publicering*.
44. Dietrich Gerhard & S. L. Thrupp, "Comparative Study at Stockholm", *Comparative Studies in Society and History*, III:4 (Haag 1961), s. 483.